

**СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ ПРО УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ
(РЕЖИМ П. СКОРОПАДСЬКОГО) НА СТОРІНКАХ
«НОВОЇ РАДИ»**

У статті аналізується публіцистика одного з найвідоміших журналістів доби Української революції, лідера партії соціалістів-федералістів С. Єфремова, з'ясовується його категоричне неприйняття перевороту 29 квітня 1918 р. та режиму П. Скоропадського як антидемократичного, збудованого виключно на підтримці німецьких та австрійських окупаційних військ. Розглядається висвітлення Єфремовим окремих аспектів внутрішньої та зовнішньої політики гетьманату.

Ключові слова: Українська революція, державний переворот, скоропадщина, реакція, реквізиції, цензура.

За останні двадцять років історія створення та діяльності Української Держави 1918 р. достатньо ретельно опрацьована істориками-дослідниками. Створено чимало узагальнюючих і вузько спеціальних робіт, які всебічно розкривають цей короткий за часом, але достатньо динамічний і драматичний за перебігом подій, період Української революції. Особливістю сучасної історіографії теми є її широкий оціночний діапазон, який простягається від глорифікації і віншування до нищівно критичного заперечення [1., с. 9-29]. Часто-густо дослідники висловлюють цілком контрверсійні думки щодо природи гетьманського режиму та основ впроваджуваного ним курсу внутрішньої та зовнішньої політики. Ці дискусії, як правило, точаться в науковому середовищі, мають пізнавальний, академічний характер і не виходять на більш широке політичне поле, однак за ними не можна не помітити певну світоглядну проблему. Стисло її можна визначити так: що в момент революційної кризи є більш важливим, чи створення і збереження будь-якими засобами державності, яка згодом може стати, а може й не стати національним консолідатором, чи нагальне вирішення суспільних потреб, які привели до революції, за допомогою державної політики як інструменту подолання кризи. Іншою світоглядною особливістю сучасної історіографії є суперечка (часто прихована) з приводу національної сутності гетьманату, його українськості чи малоросійськості. За кожним з цих світоглядних уявлень стоїть своя умовна стратегія і тактика побудови держави. В міжвоєнний період минулого століття вони поділили українських істориків на державників і народників. Щось подібне маємо й сьогодні. Об'єктивно, спираючись на не зовсім вдалий досвід українських визвольних змагань, важко визначити, хто в цій суперечці має більші резони. Всесвітня історія

підказує нам, що нема якихось усталених і перевірених напевно, єдино вірних способів творення держави. Як нема і однозначної відповіді на питання, що є запорукою міцності нової держави: чи опертя на титульну націю, чи спроба здобути лояльність всіх народів, що населяють цю державу. Іноді держави виникають з внутрішніх потреб національного розвитку, іноді є наслідком дії сприятливих зовнішньополітичних обставин та сил. Така множинність форм застерігає історика від надмірного абстрагування і нагадує, що його обов'язок полягає, насамперед, у детальній фіксації, описі того, що відбулося. А це в свою чергу заохочує до пошуку нових джерел, їх аналізу і залучення до існуючих нарративів.

Цей достатньо довгий вступ здався мені необхідним для з'ясування заявленої теми з кількох причин. Передусім з огляду на постать С. Єфремова, активного учасника українського руху, лідера Української партії соціалістів-федералістів, одного з найпродуктивніших публіцистів доби Української революції, перо якого зафіксувало на сторінках «Нової ради» сотні великих і малих подій, прокоментувало найрізноманітніші повороти політичної ситуації, а багатьом діячам того часу дало критичну оцінку. Можна говорити про певну цілісність поглядів Єфремова на події Української революції, які визначались його ліберально-демократичним світоглядом. Він майже в однаковій мірі робив його противником як лівого екстремізму, так і правого консерватизму. Цікаво, що формально залишаючись заступником голови Української Центральної Ради, С. Єфремов критикував її ліву нереалістичну політику, особливо після повернення УЦР до Києва весною 1918 р. Однак і державний переворот 29 квітня 1918 р. не викликав у нього жодних позитивних ілюзій, а гетьманська політика наражалася на інтелектуальний спротив, суб'єктивне неприйняття. Можливо саме ця обставина була причиною слабого використання сучасною історіографією публіцистики Єфремова, яка далеко не завжди вписувалась в загальновикористовувані історіографічні схеми. В той самий час, на мою думку, публіцистична творчість Єфремова є органічною частиною короткої історії Гетьманату, вона дозволяє не лише відтворити частину історії української революційної журналістики, але й краще зрозуміти умонастрої тогочасної української інтелігенції, а також підважити кілька існуючих до сьогодні історіографічних міфів, скажімо про те, що П. Скоропадський після перевороту щиро протягнув руку дружби і співробітництва соціалістам-федералістам, пропонував їм участь в уряді.

Перші дні перевороту до цього часу вивчені недостатньо з причин незадовільного числа джерел і їх слабкої об'єктивності та інформативності. Змовники були слабо підготовлені, не мали чіткого плану дій, очевидно покладаючись у всьому на німецький чинник. Їх коло було досить вузьким, далеко не всі близькі до гетьмана особи, скажімо

М. Устимович, були посвячені у тему перевороту. Як згадував пізніше П. Скоропадський, переворот планувався на 30 квітня, на другий день роботи з'їзду хліборобів, бо настрої делегатів наперед не були відомі [2, с. 154]. На порядок денний з'їзду питання про владу і гетьмана не виносилось [3, с. 36]. З складом уряду теж були проблеми, за перші три дні змінилось три його очільники. Гетьман писав, що його головною ідеєю було створення сильного уряду, здатного на відновлення життя країни. А між тим його мучило, як він пише «відсутність біля мене підготовленого кадру людей здатних зайняти міністерські пости» [2, с. 149]. Жодної кандидатури з кола есефів Скоропадський не називав, бо очевидно їй не розглядав. На посаду голови уряду він вирішив взяти М. Устимовича, хоч і усвідомлював, що він не годиться на посаду голови ради міністрів. «Підходящої людини у Києві я не бачив на цей пост. Я вирішив взяти Устимовича з тим, щоб згодом, коли справа одержить розголос і можна буде працювати відкрито, я підшукаю йому інше почесне призначення. Окрім того, далеко не всі портфелі міністерські були заміщені» [2, с. 149], – зізнавався гетьман, при цьому він не приховував, що бачив «списки соціалістів-федералістів, які одними з перших зуміли викликати у німців довіру до себе» [2, с. 149]. А от у Скоропадського соціалістично-федералісти симпатії та довіри явно не викликали, він іронічно називав їх «кадетами 3-го сорту» [1, с. 89]. Думається спроби порозумітися з есефами були зроблені «для годиться» за рекомендацією німців. Про позірність цих спроб говорить той факт, що вихід газети «Нова рада», органу УПСФ, було призупинено новою владою 29 квітня, а відновлено лише 9 травня, коли уряд було сформовано, а перша хвиля суспільного збудження після перевороту пройшла. Саме 9 травня відновлена «Нова рада» відкрилась передовою статтею С. Єфремова із заголовком «Наша позиція», в якій він у категоричній формі висловив власне негативне ставлення і ставлення очолюваної ним партії до перевороту. Пройшло всього кілька днів після перевороту, уряд лише формується, програма його діяльності ще не скристалізована, але Єфремов уже виніс переконання, що переворот це не просто спосіб зміни лівого, есерівського уряду В. Голубовича більш правим політичним крилом, це значно масштабніша за своїми наслідками акція, покликана покласти край революції, повернути країну на кілька років назад, ліквідувати здобутки демократії в соціальній та національній політиці.

З цього моменту і до падіння гетьманського режиму публіцист буде дотримуватись сформульованої ним думки, раз-у-раз повторюючи її та розвиваючи відповідним чином. Для Єфремова ясно, що переворот це не наслідок прояву внутрішніх суперечностей в українському русі, які, без сумніву існували, а результат успішно проведеної спецоперації, в результаті якої «організація нової влади на Україні потроху, шкандибаючи і спотикаючись, таки доходить до кінця. Нове міністерство вже мало не зовсім сформовано. Особистий і громадський

склад його, хоча можуть бути ще маленькі перетасовки, визначився зовсім виразно. І тепер можна вже говорити про те обличчя, з яким вийде перед люде це нове «українське» правительство /.../ Отже перше «ділове» правительство на Україні – не українське: такий маємо одразу парадокс життя, яке так часто обдаровує нас великими несподіванками» [4, 10 травня]. Із зрозумілих причин цензурного характеру Єфремов не говорить про архітекторів і головних організаторів перевороту, під охороною яких зібрався хліборобський з'їзд. Але він не сумнівається, що це німецькі генерали. Після падіння гетьманського режиму, в січні 1919 р. публіцист дає в «Новій раді» цикл статей, об'єднаних спільною назвою «Скоропадщина». В ньому він називає все своїми іменами, наголошуючи на ролі німецької військової присутності в Україні, без ініціативи і участі якої переворот ніколи б не відбувся: «З першого моменту, коли вискочив на сцену – в цирковій ложі й на Софійському майдані – і до останнього дня, коли згинув без вісти й сліду – «гетьман всея України» державсь тільки на чужій реакції, на чужій силі, на голому насильстві. Власної підпори тут не знайдеш. Гола й не підмальована узурпація була домінантою у воскресеній гетьманщині» [5, 3 січня].

На думку Єфремова, Скоропадський випадкова в українському русі людина, малопопулярний російський генерал, який лише завдяки власному прізвищу і збігу обставин потрапив у політику, і до того ж «не мав навіть стільки розуму й такту, щоб викоростати до пуття інсценовку свого циркового обрання». Єфремов не приховує своєї іронії щодо перших законодавчих гетьманських актів: грамоти та тимчасових законів. «В своїй грамоті, отій класичній пам'ятці глупоти й нахабства, «гетьман всея України» не догадався навіть послатись на те, що йому всенародним обранням доручено булаву, а сам себе просто взяв та й прирік володарем над Україною («я об'являю себе гетьманом»). Ще більш автократичні замашки виявилась у тому «тимчасовому законі», який од того часу мав бути конституцією України: безграмотний плагіт з пам'ятних «основних законів» російської імперії занадто бив у вічі з цього убогого твору гетьманської юриспруденції» [5, 3 січня]. Гетьманський переворот, на думку Єфремова, це також спроба старої дореволюційної реакції взяти політичний реванш. Не випадково за гетьмана Київ перетворюється в притулок для величезної маси старих реакційних царських сановників, військових, церковних діячів.

Для Єфремова гетьманська влада чужа, інородна, не та, що вийшла з народного лона, а така, що була силою нав'язана народу, а звідси і відповідне безкомпромісне ставлення публіциста до нового курсу, яке він оприлюднив ще на початку травня 1918 р.: «Ми ставимо за найвищу мету нашої роботи – добро українського народу, що досяг був власної державности і національних здобутків у демократичних формах яка на цей час, для нас служить за єдине мірило правительственной політики і визначає наші до неї стосунки. І за часів большевицьких, і за

правительства Голубовича ми були в опозиції, бо і всеросійські, і наші більшовики працювали на згубу основним домаганням української національності й державности. Чи ж має тепер статися одміна?

Видима річ – ні. До старих питаннів ми тільки підходимо з нового боку, але з тією самою, по суті оцінкою, і ми будемо вести свою давню нитку слугування українському народові в його найістотніших потребах» [4, 9 травня]. Єфремов загартований політичний боєць, він пройшов вишкіл царської цензури, коротко зимою 1918 р. зіткнувся з цензурою більшовицькою, тому не має особливих ілюзій з приводу можливого тиску на опозицію і її пресу: «Ми розуміємо, що становище для нашої позиції настало надзвичайно тяжке, що воля слова вже дістала великі щербини, що знов починається тяжка дорога боротьби за елементарні вимагання людського життя» [4, 9 травня]. Важко повірити в те, що між гетьманом і однодумцями Єфремова могли знайтись точки дотику, не говорячи про спільну працю.

10 травня уряд Ф. Лізогуба затвердив декларацію власних намірів, яка мала заспокоїти громадськість та дати пояснення чому нова влада вдалась до такої архаїчної форми державності як Гетьманат. В декларації йшлося про те, що гетьман «не думає стати самодержцем», а уряд «...міцно проводитиме в життя ідею дальшого всестороннього розвитку української національної культури, забезпечення прав української мови в школі та державних і громадських організаціях і зміцнення всіх форм української державності». Уряд вважав свою місію тимчасовою, покликаною на зміцнення в Україні державного ладу та скликання народного представництва, яке висловить справжню «непофальшовану волю українського народу щодо будучого державного ладу України» [3, с. 94-96]. Декларація запевняла, в уряді немає прагнення обмежувати місцеве самоуправління, як і політичні свободи громадян, що уряд не стане на службу інтересам великих землевласників, що він вже приступив до вироблення плану земельної реформи і т. ін. Разом з тим документ містив цілий ряд суперечливих інвектив і відвертих погроз на адресу гіпотетичних агітаторів, які гудили нову владу. Єфремов не забарився з коментарем.

14 травня він опублікував статтю «Слова та діла», в якій поставив під сумнів реальність і щирість урядових обіцянок. С. Єфремов говорить, що не титул гетьмана викликає заперечення, а ті обставини, за яких цей титул реставровано. Принципова хиба нової державної конструкції, на думку Єфремова, у відсутності в неї міцного фундаменту, опертя на суспільний загаль, яка складає «основу всього нашого дуже невідрадного теперішнього становища». Воно постійно проявляється не лише у внутрішній, але й у зовнішній політиці, де українська дипломатія терпить одну поразку за іншою: «Бесарабія... Крим... Дін... Кубань... Холмщина... Галицька справа... Ратифікація Берестейського договору в Австро-Угорщині... Це ж ляпас за ляпасом, які дістає наша недолуга

дипломатія. Навіть замирення з совітською Росією вона зробити не годна, хоча це, здавалося б, не так то вже й важко. І це не тому, що не має твердої волі, – на це нашої влади вистарчило б, бо імперіалізму їй не бракує, а тому, що за волею тією нічого не стоїть, ні на що вона в середині не спірається і живе ізольовано од усього – од інтелігенції, цього мозку країни, од мас, рук її, од правих, од лівих, од середніх – од усіх кругом» [4, 7 серпня].

С. Єфремов одним із перших заговорив про те, що внутрішня політика нової влади дуже швидко переросла спроби зміцнити державний лад, встановити тверду владу та громадський порядок і набрала відвертого репресивного характеру. Хвиля арештів прокотилася по революційній демократії, зачепила міські думи, повітові та губернські земства. Єфремов не міг мовчати в подібній ситуації: «/.../ те, що робиться тепер на Україні, скидається вже не на державну боротьбу, не на втихомирення, навіть, а просто на політичну помсту соціальних шарів, які знов прийшли до влади і нічого кращого не здужали вигадати, як старими ж і забрудненими руками творити не суд, а розправу над своїми політичними ворогами» [4, 22 травня].

Поряд із державною вартою, ревізійними загонами велику роль у проведенні репресивної політики відводилась місцевій владі – губернським та повітовим староствам, які на загал були сформовані з реакційних елементів. Цю обставину визнавав згодом і один з найтолерантніших історіографів гетьманської влади 1918 р. Д. Дорошенко. Він писав про випадкові і невдалі одіозні призначення, однак заперечуючи «ніби було попризначувано «царських губернаторів» і «справників»» [3, с. 91]. Місцева влада – ще одна критична тема для Єфремова. Він не пише про буквальні призначення старих губернаторів, але для нього очевидно, що на місцях владу отримали люди з старим дореволюційним досвідом і психологією. А це, на його думку небезпечно, як рух вперед з головою поверненою назад: «Адміністрація царських часів тільки те й робила, що як шашіль точила державний організм у середині; адміністрація наших часів робить те ж саме, тільки що відповідно до завданнів утихомирення робить це з більшим розмахом та, смаком, з більшою до цинизму доведеною одвертістю» [4, серпня].

З приводу необхідності «твердої влади» С. Єфремов публічно полемізує з Д. Донцовим, який захищав дії уряду і пояснював їх потребою встановлення міцного порядку. Єфремов на це відповів так: «Супротивниками політики «твердої руки» ми не були ніколи. Зараз по повороті Центральної Ради з Житомира ми писали про потребу справжньої влади, тієї влади, яка не тільки хоче, але й може проводити до життя свої постанови – і за це тоді ж стрілися з перелякано-обуреними докорами на сторінках одного з тодішніх офіціозів. Звичайно, таку політику ми розуміємо не в тому, щоб трошити шибки, як розумів її колишній диктатор російський Дурново, а за ним і його наслідувачі, а в

тону, щоб потрошені шибки повставляти. Бити шибки штука не мудра і це всякий потрапить. Далеко важче виявляти тверду руку в позитивній праці, не впадаючи, з одного боку, в демагогічне потурання отарним інстинктам маси (большевизм з ліва), ні в соціальну помсту та насильство над людністю з другого (большевизм з права)» [4, 7 серпня].

Не може погодитись Єфремов і з політикою утисків місцевого самоврядування – земств і міських дум, які після падіння самодержавства зазнали демократизації та під впливом Центральної Ради набули яскравого національного забарвлення. Єфремов пише, що цілком зрозуміло для чого була проведена фронтальна ревізія органів самоврядування. Це була прилюдія до запровадження нового земського закону, згідно з яким уповноваження губерніяльних і повітових гласних припинено [4, 28 серпня]. Іншу статтю на подібну тему Єфремов закінчує оптимістичним висновком: «Хід цієї історії цілком натуральний. Боротьба за демократизацію життя на цьому не спиниться. Ідея демократичного самоврядування не збанкрутувала, а тільки мусить на якийсь час поступитися перед непереможними обставинами. І реакції нема чого радити: побачимо, як вона впорається з тим, що сама ж і наробила і чи не доведеться їй заради порятунку місцевого господарства, користуватись багато чим з досвіду і практики демократичних органів. Тріумфальні розмови хутко затихнуть під тиском життя, й ідея демократичного самоврядування стане знов чистою і не заплямованою» [4, 3 жовтня].

Особливо болісна ситуація утворилася на селі, де підтримані гетьманською владою та іноземним військом поміщики вимагали відшкодування завданих їм господарствам та оселям збитків. У дію пішли каральні загони, державна варта. Єфремов різко виступає проти подібних методів, але і не захищає селянства. Він пише, що селянство постраждало двічі, спочатку зваблене лівою демагогією і популізмом, які пропонували швидкий спосіб розжитися землею, а тепер – від каральних акцій поміщицької реакції. Власне на його переконання, селянство стало жертвою як лівого, так і правого екстремізму. «Недосвідчений у соціальних справах селянський розум не може усвідомити цієї раптової зміни, не може ні знайти винуватих, ні зрозуміти, що право здобувається не самим революційним поривом, а довгою боротьбою і працею над власним добробутом, освітою, культурою» [4, 25 травня]. На його переконання конструктивний вихід із становища може бути досягнутий лише спільними діями селян і влади.

Аналізуючи природу гетьманського режиму після його падіння, Єфремов дав таку стислу характеристику його внутрішньої політики: «Насамперед заведено цензуру – «тимчасово», але з нахилом усе гірш і тісніше заклішувати слово/.../ Почались арешти: тисячі людей закинута до в'язниць, другі тисячі помандрували на заслання до німецьких концентраційних таборів. Рахунки політичні, а ще більш особисті знов запанували серед зливи безглузвих арештів. По всій Україні розлились

дикими загонами карні ватаги з найманих посіпак, і їхніми руками поміщики вертали до життя порушену справедливість ...» [5, 17 січня].

Відслідковуючи найбільчіші і гострі проблеми сьогодення, Єфремов не міг оминати проблему створення української армії. Восени 1918 р. стало зрозуміло, що країни Четверного союзу на порозі поразки у великій війні, а у зв'язку з цим Україна має подбати про свою безпеку, яку може гарантувати лише боєздатна армія. «Сучасна держава, а надто в обставинах світової війни та розрухів, не може жити й розвиватись без організованої оборони, – пише публіцист. – Без неї держава повинна зараз же впасти жертвою зажерливості сусідів та анархії в середині. Тим більш ця небезпека вирізняється тепер, коли політично-межнародний обрій захмарився до останньої міри й коли тільки з збройною силою рахуються на міжнародній арені. Україна мусить мати ту силу, інакше бо не зможе вона виконати й тих завданнів своїх державного і політичного будівництва, які стоять перед нею». Єфремов вважає, що чимало часу «для організації оборони» згаяно, що вже й тепер дається взнаки. Однак Україні потрібно мати не просто збройну силу, «свідому армію вірних синів, що стануть грудима в її оборону – обороняючи себе і рідкий край та його будучину». Армія повинна не тільки «бути справді великою оборонною силою», а й «стати й школою свідомости та національного виховання» [4, 6 жовтня].

Декларуючи ідею всестороннього розвитку української національної культури, забезпечення прав української мови в школі та державних і громадських організаціях і зміцнення всіх форм української державності, реально уряд не поспішав з її реалізацією, а часто просто нехтував. У державному діловодстві і практичному вжитку чиновників перевага віддавалась російській мові. Єфремов неодноразово звертав увагу читачів на цю обставину.

Так він пише про неприйнятну, з його погляду, судову контрреформу, яка фактично повернула стару дореволюційну судову систему з діловодством російською мовою. Ця система поновила старі судові палати й населила український сенат біженцями з колишнього російського судового сенату. Але це лише півбіді, на думку Єфремова, інша полягає в тому, що п. міністр тепер підводить свого роду ще й теоретичну базу під фактичне становище [4, 25 жовтня].

Для Єфремова очевидно, що «украинизация» зробилась у нас «тією вже вигідною грубкою, од якої всякий танець починається, а тим паче той танець, що кінчається мріями про поворот до русифікації» [4, 25 жовтня]. Не може публіцист змиритись і з політикою міністра освіти М. Василенка, який запровадив щодо української освіти залишковий принцип, який полягав у тому, щоб паралельно з існуючою системою російської школи створювати українську. Але на останню бракувало коштів, приміщень, підручників і т. ін. Подібна політика і практична її реалізація не могли не турбувати Єфремова. Кілька раз він повертається

до теми київських українських гімназій, для яких у столиці влада не могла знайти придатне для навчання місце. Як альтернатива пропонувалися старі військові казарми, тощо [4, 14 серпня].

Стрімке наближення кінця світової війни драматизувало ситуацію в Україні. Після відвідин Берліна П. Скоропадський почав шукати зближення з українською опозицією, головною перешкодою на цьому шляху став, як не дивно, гетьманський уряд, який перебував у руках кадетів. Український національний союз гостро критикував дії уряду і вимагав його реформування. Уряд не забарився з відповіддю, 17 жовтня 9 міністрів зробили заяву, що Україна не повинна замикатися у власних національно-державних інтересах, повинна взяти на себе ініціативу боротьби з більшовизмом, стати осередком відтворення єдиної і неподільної Росії. Заява потягла за собою відставку і формування нового складу уряду, до якого увійшли представники партії соціалістів-федералістів. Єфремов з важким серцем, але з надією прокоментував цей епізод. Він пише, що практично півроку державного життя було змарновано, уряд заявлений при своєму створенні як діловий, жодної справи не зміг вирішити: «Ні земельна справа, ні фінансова, ні харчова, ні справа внутрішнього заспокоєння, ні навіть освітня або церковна не знайшли собі розв'язання за ці півроку» [4, 27 жовтня]. На короткий час у Єфремова з'являється надія і перспектива. Він підтримує урядову декларацію про необхідність негайних реформ: «Тільки кардинальні реформи всього внутрішнього життя дадуть підпору державному організмові і забезпечать од анархічних та большевицьких елементів. Тільки такі ж реформи можуть стати резонатором, з якого чути стане голос України там, де ріднатьється доля світу» [4, 14 листопада]. Одночасно Єфремов застерігає проти безпідставних надій на те, що Антанта як переможниця у світовій війні наведе порядок і в Україні.

Слабка надія, яка народилася у Єфремова з реформуванням уряду Ф. Лизогуба, дуже швидко згасла. 16 листопада він інформував читачів про обставини виходу есеїв у відставку. В умовах розвитку антигетьманського повстання продовжувати публіцистичну діяльність ставало все важче, кілька статей були повністю заборонені цензурою, в багатьох з'явилися купюри. Зрештою лише в січні 1919 р. Єфремов отримав можливість дати всесторонню і безцензурну оцінку гетьманському режиму в циклі статей «Скоропадщина», частково які ми вже цитували. В системі ліберальних та національно-демократичних цінностей, які сповідував Єфремов, не знайшлося місця для позитивної оцінки консервативного курсу П. Скоропадського. Для Єфремова це не пошуки національного опертя на давню власну історію, це банальна невдала спроба знищити революційні здобутки, помститися за заподіяні кривди і повернути хід історії назад. Він воліє визнати за нею статус інтермедії, ще однієї перегорнутої сторінки «скороминущої історії нашої». Однак її закінчення його не особливо тішить, тому що

відповідних уроків з цієї перегорнутої сторінки переможці гетьмана не зробили.

Прогноз Єфремова не втішний, але, як показав час, правильний: «Прийде знову реакція. Але така, що навіть дурна, ганебна і розтлінна Скоропадщина перед нею здаватиметься верхом державного розуму, справедливості і порядності. Цим заключенням я не хочу проказати звичайне «*saveant consules*», бо знаю, що «консули», як звичайно, ніколи й ні од чого не встерегли. Я хочу звернути увагу громадянства на небезпеку перед неминучою катастрофою в нашій національній трагедії, поки ще не пізно, поки доля ще не виписала і нам фатальне – *zu spat*».

Коли це станеться – вороття вже, мабуть, не буде» [5, 11 січня].

Історія Української гетьманської держави була прочитана С. Єфремовим з листа, по гарячих слідах її творення. Власне, її важко назвати історією, швидше це були причинки до майбутнього синтетичного бачення цього непростого, драматичного фрагменту Української революції, але концептуальна послідовність критичного ставлення публіциста до всіх без винятку аспектів державної діяльності гетьманської влади незаперечна. Очевидно, що Єфремов був першим, серед тих, хто так жорстко критикував режим Скоропадського, відмовляючи йому в українськості, зводячи до спроби задушити революцію та повернути життя в русло дореволюційних категорій. З публіцистики Єфремова ці оцінки перетікли з невеликими змінами в праці В. Винниченка і П. Христюка, а пізніше їх використовувала навіть радянська історіографія через трансплантацію М. Яворського, Д. Ерде, М. Скрипника. Сьогодні, активно впроваджуючи думки С. Єфремова в історіографічний обіг, дослідники мають, з одного боку, визначитись в їх точності та об'єктивності, а з іншого, пам'ятати, про багатовимірність історичного процесу, яка передбачає різноманіття поглядів та плюралізм оцінок.

Список використаних джерел:

1. Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. – К.: Ін-т історії України, 2011. – 336 с.
2. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ–Філадельфія, 1995. – 495 с.
3. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Т.2. Українська гетьманська держава 1918 року. – Нью-Йорк, 1954. – 424 с.
4. Нова рада. – 1918.
5. Нова рада. – 1919.

Верстюк В.Ф. Сергей Ефремов про Украинскую Державу (режим П. Скоропадского) на страницах «Новой рады».

В статье анализируется публицистика одного из известнейших журналистов периода Украинской революции, лидера партии социалистов-федералистов С. Ефремова, объясняется его категоричное неприятие переворота 29 апреля 1918 г. и режима П. Скоропадского как антидемократического, построенного исключительно на поддержке немецких и австрийских оккупационных войск. Рассматривается освещение Ефремовым некоторых аспектов внутренней и внешней политики гетьманата.

Ключевые слова: Украинская революция, государственный переворот, скоропадщина, реакция, реквизиции, цензура.

Verstiuk V. Serhiy Yefremov about the Ukrainian State (regime of Skoropadskiyi) in pages the «Nova Rada».

This article analyzes publications one of the most famous journalists of Ukrainian revolution era, the leader of the Socialist-Federalist S. Yefremov and his categorical rejection to the coup April 29, 1918 and regime of Skoropadskiy as the undemocratic state that build on the support of German and Austrian occupation forces. We consider the position Yefremov at the certain aspects of domestic and foreign policy The Hetmanate in periodic publication.

Keywords: Ukrainian revolution, coup state, skoropadschyna, the reaction, requisition, censorship.